

Gazdasági cselédjeink állandósításáról

Tanulmány

orsz. Magyar Gazdasági Egyesület jószág-
rendezési szakosztálya 1874, január 13-kán
tartott ülésen előadta

KENESSEY KÁLMÁN.

BUDAPEST,

1874.

Nyomatott Bucsanszky Alajosnál, (Ősz-utca 20. sz. a.)

A gazdasági cselédek állandósításáról.

(Kenessey Kálmán előadása az orsz. M. Gazd. Egyesület jószágrendezési szakosztálya f. é, jan. 1B-án tartott ülésén.)

1848 óta, mely év mezőgazdaságunk terén is nagy változásokat idézett elő – általánossá vált a panasz a gazdasági cselédek demoralisatiója, s az ezzel együtt járó gyakori helyváltoztatása miatt.

Tagadhatlan, hogy cselédségünk moráljára kedvezőtlen hatást gyakoroltak az 1848-49-ki események, a proclamált egyenlőségi elvek félszeg magyarázata meglazította, hogy ne mondjam, teljesen felbontotta az előbbi időkben uralgott patriarchális függést, – megszűnt az úr, vagy gazda iránt előbb dívott tisztelet és engedelmesség, s a meglazult fegyelem helyreállítására egyáltalán nem szolgált eszközül az absolut rendszer közigazgatása, mely ép ellenkezőleg megragadott minden lehető alkalmat, hogy a lázadással rokonszenvezett, vagy abban éppen ténylegesen résztvett birtokos ellenében a cselédnek szolgáltatott igazságot, igen gyakran az elvont igazságnak is ugyan, de főleg a is mezőgazdaság ügyének nagy kára és hátramaradására.

À mennyiben a rendszer igazságot kívánt is a panaszló gazdáknak szolgáltatni, az igazságszolgáltatás a legtöbb esetben félszeg volt, az orvosság rosszabb magánál a betegségnél, mert megtörtént, hogy azon pár forintnyi kár, vagy hátramaradás miatt, melyet a roszakaratú cseléd gazdájának okozott, a gazda aapokat volt kénytelen a távol központban utazgatással elveszteni, túrni, hogy tanúkul beidézett cselédsége szintén veszítse idejét, s a büntetés elvégre is a bepanaszlott cseléd több napra való elzárásával végződött, – mi ismét csak a gazda kárával járt, s midőn nagysokára az ügy végbefejezést nyert, csak is azon meggyőződést kelle nyernie a gazdának, hogy jövőre inkább tūr tíz annyi kárt és rendetlenséget, mintsem hogy panaszra menjen.

hogy ily viszonyok között a cseléd morálja nem javult, de sőt napról napra rosszabb lön, önként érthető.

A helytelen iránynak javítására nem lön alkalmas az alkotmányos élet újra ébredése sem; alkotmányunk, büntető rendszerünk elvei műveit, kötelesség-érző népet feltételeznének, s hogy a kötelesség-érzet mennyire tartozik erénye közé népünknek, általában fajunknak, talán felesleges is taglalnom; szóval a cselédség morálja a legújabb időkig ugyanazon lejtőn halad lefelé, melyen az 1848-ki időszaktól kezdve megindult; – a gazdák panaszai napról napra hangosabbakká válnak a cselédség megbízhatlansága miatt, s főleg örökös változását illetőleg segélyért kiált a földművelés ügye e téren is – s a segélynyújtás egy erélyes, pontos kötelesség-érző közigazgatást követel első sorban és jobb népnevelést, s ekként a nehézségek egy nagy és hosszú sora áll előttünk, mert a burjánzó bajon egy cseléd-törvény hamarjában nem fog gyökeresen segíteni, a javulás számos tényező alkalmazásával csak hosszabb évek során következhetik be, a javulás előidézésére össze kell működnie a törvényhozásnak, a népnevelésnek, a közérületnek vagy a társadalomnak, e tényezők egyike sem fog elszigetelten sikerre vezetni.

Egész őszinteséggel mondom el szigorú Ítéletemet a cselédség morálja felett, de ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a létező baj egy részének maguk a gazdák is előidézői, a mennyiben a változóit viszonyok által oly intézkedésekre vélték magokat kényszerítetteknek, és oly takarítások, megszorítások életbe léptetésére szorítottaknak, melyek, habár látszólag indokoltak, igazoltak is a körülmények által, figyelmetesebb vizsgálat és megfontolás után ép a gazdasági érdekek ellentéteseinek, s a földművelés ügyére nézve károsnak fognak bizonyulni.

Másrészt, ha a cselédség meglazult morálját, kötelesség érzetét akarjuk javítani, határozottan követelendő, hogy a cseléd-tartó osztályok jó példával menjenek elő azon kötelességek teljesítésében, melyekkel az egyének önmaguk, családjuk, hazájuk irányában elengedhetlenül tartoznak.

Míg a cseléd ugyanis azt látja, hogy ura reggeltől esteiig szorgalmasan utána jár gazdaságának, rendben tartja házanépét, melynek bölcs vezetője, s ő a fő mozgató erő, tudomással bír minden mozzanatról, mely gazdaságában történik, takarékos idő és pénzben és mindenben, mi üzletében előfordul; gondja van állatai javítása s ápolására: nem természetes-e, hogy ő is szorítva van a felügyelő őrszem által munkája pontos végrehaj-

tására, hogy e pontosságba bele szokik, s pontos lesz akkor is, ha pillanatokra magára hagyatják, hogy a szigorú felügyelet, s az azáltal adott jó példa által kötelesség-érzete önkénytelenül, tudta nélkül gyarapodik,

Míg ellenkezőleg, ha véletlenül azt lenne kénytelen látni, hogy ura, kinek korlátoltabb birtok-viszonyainál fogva az ő ítélete szerint is szorgalmas gazdának kellene lenni, gazdaságát gyakran hosszabb időre elhagyja, hogy a legszorgosb időben fürdőkre mulatni jár, s ha hon van, a sok vendég, a dáridó nem enged neki időt, hogy cselédei után nézzen, rendetlenül megy háza, és benn minden, mert a majoros gazda kellő tekintélyvel nem bír, – pazaroltatik az idő, a takarmány, az igás lovak ok nélkül vonatnak el haszontalanságok miatt munkájuktól, mindenki parancsol, és senki nem engedelmeskedik, s az instructio napról napra tengőbb állapotba jő, s kellő gond talán csak a kocsilóra fordítatik még; szóval, ha a ház és gazdaság a rendtelenség nyílt képét tárja elő, nem természetes-e viszont, hogy a cseléd is elveszti azon csekély munka-kedvét is, melylyel talán birt volna, s lézeng és dülöng, munkájának eredménye nincs s a kötelesség-érzetrőli utolsó fogalma is kivesz lelkéből. Vagy ha azt volna kénytelen tapasztalni a cseléd, hogy fizetését pontosan ki nem kapja, ha szegődség-földei a birtok legsoványabb részén adatnak következetesen ki, ha azt kellene tapasztalnia, hogy gabna-járadéka fejében rostaaljal kell beelégednie, ha lakása egészségtelen rossz, ha egy szobába több család erőszakoltatnék be: kérdem ismét, várható volna-e, hogy kötelesség-érzete emelkedjék, hogy urához s annak gazdaságához kötve érezhesse magát, s nem fogná-e a változásban keresni sorsának jobbra fordulását.

Vagy ha azt tapasztalná a cseléd, a legjobban vezetett rendes gazdaságokban is, hogy a régibb patriarchális időkben bírt marhatartása különböző ürügyek alatt elvonatik, helyébe kárpótlásul oly csekély összeget nyer, mely azon gyermekei táplálásában oly nagy fontosságú tényezőt – a tehenet semmivel sem képes pótolni: kérdem ismét, hol van azon kapocs, mely őt urához kösse, s midőn a megélhetést családjával egy helyt a változott viszonyok közt nehéznek találja, lehet-e csudálkoznunk azon, hogy jobb hely után sóvárog, évenként más más gazdánál próbálgatja szerencséjét.

Változik gyakran, majdnem minden évben, s a gazdának évenként új emberekkel kell küzdeni, kiket csak akkor kezd valóban ismerni, midőn már újra távozóban vannak.

Vagy végre, ha a cselédben felébredvén az óhaj, gyermekeinek némi iskolai neveltetésére nézve, s azt kénytelen látni, hogy a pusztán, melyen szolgál, gyermekei iskoláztatásáról gondoskodva nincs, nem nyer-e indokot szolgálatát oly helyivel cserélni fel, hol e tekintetben akár a falusi iskola közelsége, akár a nemes földesúr gondossága folytán hiány nincs,

Midőn tehát cselédjeink demoralisatiójáról panaszkodunk, szükség, hogy elfogulatlanul vizsgáljuk a kép másik oldalát is, vagyis szorosán tárgyunknál maradván, vegyük fontolóra, váljon a gazdasági cselédség folytonos vándorlásának nem okozója és tényezője-e több oly intézkedés, vagy mulasztás, mely a cseléd-tartó osztálytól ered, melyen ugyanaz segíthet, hogy egyúttal magán is segítsen.

Jól tudom, hogy a kérdés, melynek fejtegetésére vállalkoztam, felette kényes természetű nálunk, hol az emberek tul érzékenyek, a kedvetlen természetű igazságok meghallgatása tekintetében. El vagyok készülve reá, hogy számos gáncscsal, szigorú megítéléssel fogok találkozni, midőn nézeteimet teljes őszinteséggel a felvett igen fontos tárgyra nézve elmondom.

De mind ez nem tart vissza egy perczig is, hogy teljes elfogulatlanság és nyíltsággal ne tárgyaljam azon ügyet, melynek rendezése, illetőleg helyes kerékvágásba igazítása a hazai mezőgazdaság életkérdései közé tartozik, s mely kérdésnek felderítéséhez járulni, az ügy iránti elengedhetlen kötelességemnek tartom, nem kételkedvén másrésről egy perczig is arra nézve, hogy a gáncsok mellett igazságos ítéletre is fogok találni, s fognak találni sok elfogulatlan gazdák, kik az általam mondottakat figyelemre méltatni fogják, s reményleni merem, hogy felszólalásom nem lesz teljesen nyom nélkül elhangzott „kiáltó szó” a pusztában, de sőt sok gondolkozó fő fogja eszméimet tovább fűzni, s felszólalásom az ügy jobb jövője alapjainak lerakásához hozzá járulni fog.

A cselédek, illetőleg a gazdasági munkások állandósításának ügye nemcsak nálunk lépett előtérbe, e tárgy komoly mozgalmat idézett elő Angliában is, és a kérdés oly annyira magárvonta a közfigyelmet, hogy maga a parlament is foglalkozott nem ugyan különlegesen az állandósítás kérdésével, de igen is a mezőgazdasági munkás osztály állapota és viszonyaival, s e célból bizottság küldetett ki a parlamentből 1865-ben, melynek elsőbb feladata ugyan csakis a gazd. munkások nejei és gyermekeinek mezőgazdasági munkára alkalmaztatása ügyében vizsgálat eszközzése volt, de később az 1868-1869-ben beadott nagy

terjedelmű jelentések, s különösen az 1870. évi jelentés kiterjeszkednek e munkás osztály összes belügyeire, vagy házi és bérvizonyaira, szóval: létezésének minden mozzanataira tárgyalva a gazd. munkások fizetését, élelmezését, lakás-viszonyait, nevelés ügyét, s társadalmi állapotát.

A parlamentnek ép e gondossága vont a birtokos és gazdaközönség ügyeimét tüzetesebben a gazdasági munkás osztály ügyeire, s azon rendkívüli érdekeltség, mely e kérdésben kifejtett, azon számos tanácskozás, értekezés, mely napvilágot látott, azt eredményezte, hogy a munkások állandósításának kérdése is kimagasulván, ez irányban oly gyorsan tömörültek a nézetek a teendők iránt, s a gondolatot oly hamar követte a tett, hogy a javulás nyomai ma már csudálatra méltóan kézzel foghatólag észlelhetők.

Hogy az angol parlament a mezőgazdasági munkás kérdést vizsgálat és tanulmány tárgyává tette, arra mint érintem mindenek előtt a munkások nejei és gyermekeinek munkára alkalmaztatásának kérdése szolgáltatott alkalmat, nem engedhetvén meg a parlament, hogy azok, akár a nők, akár a gyermekek erejükön túl terheltesenek munkával.

Meg kell jegyeznem, hogy nőknek a mezőn való munkáját, habár az korlátoltabb terjedelemben náluk is dívik, – egészben véve a nőnemre nézve az angolok lealázónak tartják, s megütözkönek a continens ebbeli ellenkező szokásain.

S ha a vizsgálat később a munkások lakás, élelmi s bérvizonyaira is kiterjed, arra különösebb ok, mint a minő nálunk szélteben létez, egyáltalán nem szolgált, annyival kevésbé, mert nem hogy azon aggodalom szülhette volna a vizsgálatot, hogy mert a túl nagy kínálat miatt a gazdasági munkás keresetet nem kap, de sőt az angol mezőgazdaság határozottan munkás kézhányban szenved azon okból, mert az óriási mérvben kifejtett, s nagyobb munkabéreket kínáló ipar a munkások tömegét magához vonja. Ép e körülmény eredményezte azt, hogy az angol gazda minden lehető munkát géppel végez, ma már általánosan alkalmazták a gőzgépet, a szántás, fogasolás, hengerezés, cséplés, szecsavágás, zúzás, darálás, sőt újabban a vetés stb. Munkájára, s a kapáló és töltögető gépek mennyire vannak elterjedve, említenem sem szükséges.

A parlament gondoskodását tehát első sorban ugyan a humanitás, de másod sorban a földművelés közvetlen érdekei hívták fel, s az ez által adott impulsus áldásos következése, mint említém, már is magas fokon érezhetők.

Azok kedvéért, kik az angol viszonyokkal kevésbé-ismerősek, meg kell jegyezni, hogy a gazdasági munkás elnevezés alatt az angolok mindenképp az azon gazdasági munkásokat értik, kik részint évi, részint heti bérekre szegődnek.

A hétszámra szerződött munkás minden hét végén kikapja fizetését, s pár napi felmondással tovább mehet.

Az évre szegődött cselédnek három havi felmondás után lehet csak helyét elhagynia, de viszont a gazda is kötelezve van 3 havi felmondásra, ha cselédjét változtatni kívánja. – Bűnesetek természetesen kivételt képeznek.

Vannak e munkásokon kívül még úgy nevezett átalán – vagy szakma-munkások, kik aratásra, kaszálásra fogadtatnak fel. Utóbbiak mozgékonyasága kevésbé aggasztja az angol gazdákat, de igen is a hetes és éves munkás állandósága kérdése, mely is évek óta komolyan foglalkoztatja Anglia kiválóbb gazdáit, birtokosait és nemzetgazdasági íróit, s ezen foglalkozás a legújabb időkben elérte azon sikert, mely a munkások állandóbságában nyilatkozik.

Czélzatosan vonatkoztam az angol parlament érdekeltségére a mezőgazdasági munkás osztály ügye irányában, hogy annál kevésbé legyen felöltő, ha e kérdéssel az országos gazdasági egyesület illető szakosztálya foglalkozik.

Ismervén azon nehézséget, melyet a mezőgazdasági cselédség folytonos vándorlása hazánkban okoz, s viszont nem lévén ismeretlen előttem az sem, hogy a munkások állandósításának kérdése élénken foglalkoztatja a britt gazdákat, beható tanulmány tárgyává tettem Angliában tartózkodásom ideje alatt a mezei munkás ügyet átalában s különösen iparkodtam tudomására jutni azon tényezőknél, melyek az érdeklett osztályt állandóbban egy helyben maradásra bírták.

Gondos megfigyelés, kérdezősködés, és olvasás útján elvégre is azon meggyőződésre jutottam, hogy az angol gazdasági munkás állandóbbá tételére következő tényezők folytak be mindenek felett, és pedig

- a) a lakások javítása
- b) a munkások házi kertekkel lett eláttatása
- c) a tehén-tartás, s mindezen kívül
- d) a földesuraknak az iskolák javítása, állítása körül újabb időkben kifejlett rendkívüli buzgalma,

E tényezők hatalmasabban hatnak a munkások állandóbbá tételére, mint az egyenes készpénzbéli béremelések, mert a mezei munkás aránylag kisebb jövedelemmel is jobban, könny-

nyebben él, mint a gyármunkás, kinek házi kert, és mi legfőbb dolog tehéntartási javadalma nincs, s e mellett drágább szálláspénzt fizet; s foglalkozása egészségesebb, szabadabb, mint a gyármunkásé.

De nézzük az a. b. c. d. alatt felemlített tényezőket egyenként:

a) A munkás osztály lakásai Britanniában sem voltak régebben oly kényelmesek, mint milyennekké lőnek ma; különösen nyomva volt e tekintetben a mezei munkás, mely a központtól távolabb fekvő megyékben alacsony, zsúppal fedett viskókkal Tolt kénytelen megelégedni, melyben sok esetben egy szoba állott egy család rendelkezésére, sőt szegényebb vidékeken megtörtént az is, hogy két család volt kénytelen megvonni magát egy szobában, mi ma már csak a népesség legalsóbb osztályában fordul leginkább városokban – kivételesen elő.

A földművelés fejlődésével lépésről lépésre javultak a munkás lakok, az úgy nevezett cottageok is, s az utóbbi évtized alatt épen oly luxussal határos kényelemmel építtetnek, minőről nekünk itt fogalmunk nincs.

Az angol és skót földesurak becsület-kérdést csinálnak a munkás lakok építéséből, egymást éri az új cottage, merre csak megy az érdeklődő utas, s ezen kívül a bérlők is számos esetben maguk építenek és újítanak cottageokat. A gazdasági egyletek által jutalmak tüzetnek ki a legczélszerűbb cottagetervekre, szóval a haladás e téren meglepő, mert a jó következesek már is kézzel foghatók.

A legszerényebb mezei munkás lakás egy lakó szobát, egy hálósobát, egy konyhát és kamarát foglal magában.

A közép minőségűek egy kis bejárót, egy lakó szobát, két hálósobácskát s kamarát.

Az első rendűek az elősoroltakon kívül még egy hátsó vagy mosó konyhát, s három háló szobácskát tartalmaznak.

A legszegényebb cottage évi bére a mi pénzünk szerint 10-15 ft; a közép minőségűé 30 ft, az első rendűé 50-60 forint.

Angliában legátalánosabban még az állandó munkásnál is fenn van tartva a házbér-fizetés. de csak is elvileg, természetesen ez neki csak beszámíttatik, és csak kivételesen fizeti készpénzben.

Angliában a munkás lakok eme luxusa az ottani társadalmi viszonyokból önként fejlett ki.

Midőn például kérdést tettem egy két hálósobás lakásnál,

arra nézve, miért tartanak két hálósobát szükségesnek? a felelet az lón, hogy ez azért történik, hogy a család tagok nem különbség szerint elkülönözhetőek legyenek. E szigorú elkülönítése a két nemnek lakás tekintetében a legszegényebb osztályoktól felfelé, következetesen keresztül van vive erkölcsi indokokból. Még a munkás osztály sem engedi meg, hogy leány gyermeke fítestvérével háljon egy szobában, és előtte vetközzék, öltözzék. Hogy e szokás az erkölcsi élet emelésében mily tényező, azt hosszasan mutogatnom úgy hiszem, nem szükséges.

Minél inkább megfelel e tekintetben valamely birtok vagy gazdaság a munkás igényeinek, annál biztosabb lehet az érdekllett gazdaság arról, hogy a legjava munkást kapja, s annál biztosabb arról, hogy munkása könnyen változni nem fog.

Míg ellenkezőleg, a mely gazdaságnak cottageai szegényesek – nincsenek csínnal építve, a családok kényelmi igényeinek meg nem felelők, az ily gazdaságba csakis az elkényszerezett munkás fog költözni, ki másutt helyet nem kapott, s ez is iparkodni fog az első legkedvezőbb alkalommal, kedvetlen lakását jobbal cserélni fel.

Ki az angol mezei munkás lakokat figyelemmel vizsgálta, s azok villaszerű modern ízletes külsejét, benső kényelmes berendezését szemlélni alkalma volt, ki meglátogatta a munkást családjá körében, s látta mily tisztaság és rend uralkodik a házban, mily tisztességes a családtagok külseje, magaviselete, az bizonnyal meggyőződött arról, hogy az angol népnek mindenek előtt anyagi viszonyai állanak magas fokon, s meggyőződött továbbá arról, hogy ott a társadalom oly egészséges erkölcsi alapon nyugszik, mely méltó arra, hogy az egész világ tisztelettel tekintsen reá.

Azon erkölcsi alapok egyik sark-kövét a takarékoság képezi, mely erény teszi egyedül lehetővé, hogy az angol mezei munkás oly kényelmet élvezzen házánál, oly jól táplálkozzék, úgy ruházza magát és családját, mint ez valóban történik, mert takarékoság erénye nélkül tiszta lehetlenség volna, hogy 400-450-500 frtra rúgó fizetéséből, mibe a lakás és tehéntartás is beszámítva van, utóbbi legtöbb esetben 60-80 ftjával, úgy élhessen, mint él, még az esetre is, ha kivételesen a család anyja, sa gyermekek keresményét is hozzá gondoljuk a fentebbi összeghez..

Hogy a munkás lakok javulása mennyire tényező a munkások állandósítására nézve-, hivatkozhatom Mr. Nikollsnak a kír-gazdasági egyesület által jutalmazott pályá-értekezésére, melyet

az angol mezei munkás; viszonyokról írt, mely értekezésében egy helyütt ezt mondja: Több vidéken szerfelett elharrapódzott a mezei munkás osztályban a változás szelleme, folytonos vándorlás észlelhető közöttök, keresvén jobb béreket, s hogy a jobb embereket megtarthassuk, ennek egyetlen módja, hogy lakásaikat javítsuk annyira, hogy nejeik vonakodjanak elhagyni a kényelmes ott-hont.

b) A munkás lakok javulásával karöltve jár a házi kertek adása; alig létez ma már cottage Angliában, mely mellett minden egyes család számára konyha-kert nem lenne kiadva. – A kert kicsi, sokszor 100-200 négyszög yard csak, de elég arra, hogy a család tagok üres idejüket benne töltsék, s megteremje nekik a házhoz szükséges zöldséget bőven, sőt helyivel közzel még eladásra is maradjon.

E kertek oly kedvencz szükségeivé váltak a munkás osztálynak, hogy tán kétszeres kárpótlási összegért sem fogna arról lemondani. E kertek erkölcsileg is nagy nyereségnek tekintendők, mert az unalomtól, henyeségtől óvnak, folytonos tenni valóra nyújtván tért, s e mellett sok költségtől menti meg a háztartást, és sok érlelmi kényelmet szereznek.

Ha a munkás kedve szerint beosztotta kertjét, megtrágyázta, itt ott gyümölcsfát is ültetett bele, vagy évelő virágot; úgy tekinti azt, mint tulajdonát, ragaszkodik hozzá, nehezen válik meg tőle, vagy is helyhez köti.

c) Általánosan beismert nézet az angol gazdák közt, hogy a mezei munkás állandóbbá tételének a kényelmes lakás után egyik fő tényezője a munkásnak adott tehén-tartás. Mely javadalom rendkívüli előnyt nyújt a munkásnak, képesítvén őt saját érlelmi szükségein túl gyermekeit tejjel táplálhatni.

A tehén-tartás adásának több módja dívik Angliában: vagy bizonyos mennyiségű föld, legelő, kaszáló adatik mérsékelt haszonbérért a munkásnak, melyen az a viszonyok szerint egy vagy két tehenet tart, vagy nyári legeltetést enged neki a farmer saját legelőin bizonyos bérért, vagy nyári és téli tartással együtt, vagy végre, mint ez az északi részeken és Skótiában szokásos, tehenet tart a gazda munkása számára, melynek csak használata a munkásé. Ez utóbbi esetben a tehén használatáért a munkás 60-80 frtot fizet gazdájának.

Sir G. O. Wornbwell York megyei birtokos így ír a tehén-tartás tárgyában „a tehén tartási rendszer csudálatra mélt-

tóan sikerült; úgy tapasztalom ugyan is, hogy ha a munkásnak tehen-tartásra alkalma van, ez őt állandóan megtelepíti, s érdekeltté teszi a falu és a birtok ügye s érdekei iránt, és gyermekei rendesen járnak iskolába. Ha egy cottageom megürül melylyel tehen-tartás van egybekötve, soha nem jövök zavarba a tekintetben, hogy a legkitűnőbb munkást ne kapjam lakóul bele.

Ily módon képesítve vagyok cottageaim számát szaporítani, melyek $4\frac{1}{2}$ %-ot hoznak.

Így például coxwoldi birtokomon munkásaimnak 32 tehen tartást adok, Oulstonban 18-at oly módon, hogy a nyári legeltetésért 30 frtot fizetnek darabonként, a téli tartásra kapnak minden darabra $1\frac{1}{2}$ -2 acre földet, melyen szénát, turnipsot, bükkönyt stb. termelnek, mi ismét 30 frtba számíttatik, s így tehentartásuk egész évre 60 frtba kerül. Rendesen jó tehenet tartanak, s nem ritkaság köztük, hogy a fű, széna takarmány mellé olajpogácsát vesznek és etetnek teheneikkel.

d) A negyedik, habár nem is annyira általános, de a munkás osztály legjavára nézve, tényezője az állandóul helyben maradásnak az iskola, a munkások zöme ott is oly nehezen küldi gyermekét iskolába, mint akár nálunk, mert a földműves osztály nehezen nélküli gyermekei munkáját, vagy keresményét.

Egy kisebb rész azonban (a józanabb) belátja, hogy gyermeke jövője annak iskoláztatásától függ. Előtte látja a példákat, hogy egyszerű munkások gyermekeiből gazdag gyárosok, kereskedők lettek, kik százezerekkel bírnak, s e jövőt gyermekétől elzárni nem kívánja, de sőt iparkodik őt minél jobban iskoláztatni.

S ha azt tapasztalja, hogy a gazdaság közelében, melyben felfogadva van, iskoláról gondoskodva nincs, elköltözik onnét oda, hol van. E körülmény szolgált egyik okául azon a földes urak részéről kifejtett nagymérvű áldozatkészség és buzgalomnak, mely az iskolai épületek javítása, tisztítása, új épületek emelése, a tanítók fizetésének javításában nyilatkozik.

Az eredményt könnyű megítélni, ha az iskola-ügyre vonatkozó statisztikai kimutatásokat megtekintjük.

Én csak egy pár adattal kívánom illusztrálni ez ügyet: 1857-ben Nagy-Britanniában, Irlandot ide nem értve, járt az iskolába 700,872 gyermek, – 1871-ben már 1866,009, tehát 14 év alatt az iskolába járó gyermekek száma majdnem megháromszorozta magát.

A kormány sem marad el természetesen ez ügy fejlesztése körül, csakhogy Angliában közintézményekre, legyenek azok is-

kolák, kórházak, siketnémák, vakok, árva gyermekek stb, intézményei, ép a kormánynak van alkalma legkevesebbet költeni mind ez intézetek, magánosok alapítványai s ajándékaiból tartatván fel, mely alapítványok folyton tételnek egyesek részéül, sokszor több mint fejedelmi módon, Ép Angliában létem alkalmával értesültem egy skót vasgyáros öt millió forintnyi ily közcélú alapítványáról. Mindez az ottani gazdagság és közhasznú irány természetes kifolyása.

Hogy a mezei munkások azon nehézségét, miszerint gyermekük heti keresményét nem nélkülözhetik, legyőzni lehessen, legújabbán behozatott a mezei munkások gyermekeinek félidejű, vagy váltó iskoláztatása. A gyárakban már több év előtt elrendelte a parlament a félidejű vagy váltó rendszert, ezek fél nap a gyárban dolgoznak, fél nap iskolába mennek.

Ép e példából indulva ki néhai M. Charles Paget nottingham-megyei ruddingtoni birtokos, ki egyike volt Anglia legnemesebb fiainak, s kinek ez évi októberben történt véletlen elhunytát méltán fájlalja hazája, behozta gazdaságán a gyermekek félidejű iskoláztatását, kik azonban már nem fél naponkint, hanem naponkint váltakoztak, egy nap iskolába mentek, másnap dologra,

A példa hatott, s a rendszer terjed Angliában, a szülők szívesen barátkoznak meg a jótékony rendszerrel, mert csak felében áldozzák fel, gyermekük szellemi képeztetésének – azok keresetét, s a gyermek, mely a változásnak természeténél fogva barátja, örömmel megy iskolába a mezei munka után való nap, s viszont dologra az iskolai nap után.

E váltakozó rendszer ismét egyik újabb tényezője a mezei munkás állandósításának, hol ez behozva van, azon részére nézve a munkásoknak, kik az iskola jótékonyságainak gyermekeik egész évi keresményét feláldozni nem hajlandók.

Íme elősoroltam azon tényezőket, melyek az angol mezei munkás állandóbbá tételére oly lényegesen befolytak anélkül, hogy ama utóíérhetlen mezőgazdasági culturával bíró dús gazdag ország viszonyait, a mi szegényes körülményeink között vakon utánozhatónak tartanám. – Kitűnik azonban ép az előadottakból, hogy a munkás osztályok viszonyai közt bármely különböző pontjain a világnak bizonyos analógia létezik, úgy viszont a gazdák, vagy általánosan szólva a földművelés érdekei és kívánalmi is a legtöbb esetben azonosak. Különösen kitűnik az érdekek azonossága épen felvett tárgyunknál; az angol gazda

például ép úgy panaszkodik munkásai vándorló hajlamai miatt mint a magyar gazda.

Az angol gazda azonban nem nyugszik meg a panasznál hanem gondolkozik a módok lelett, melyek a vándorlást megállítanák.

Gondolkozzunk mi is a földművelésünket megtámadott ezen baj orvoslása felett; hogy orvosság létez, arról kétségem sincs, de szükség, hogy elfogulatlanul elmélkedjünk az ügy felett. Nem szabad vissza riadnunk a reformtól, mely e téren a magyar gazdaközönségre vár. Oly áldozatokra józanul nálunk senki nem gondolhat, mint minőre az angol birtokosok és farmerek rállalkoztak; – hiszen ott a közép farmer, ki 300-400 holdon gazdálkodik, több kényelemmel él a magas bérek mellett is, mint nálunk ugyanoly nagyságú birtok ura.

A mi viszonyaink nagy költségű beruházásokat még meg nem engednek, de másrészt cselédségünk is jóval igénytelenebb lévén, mint az angol munkás, a reform is aránylag kevés költséggel eszközölhető.

És ha a javítás e téren, mint e tekintetben kétségem sincs, legnagyobb részt csakis akarattunktól függ, ne kételkedjünk – a mint csak a viszonyok engedendik, azonnal hozzá fogni a munkához, mervén részemről állítani, hogy soha beruházás gazdaságainkba még jobban nem gyümölcsözött, mint az, mely a cselédet állandóvá, s a gazdaság érdekei iránt buzgóvá tette.

Komoly megfontolás után azon meggyőződésre jutottam, hogy a mi gazdasági cselédségünk állandósításának fő tényezői ugyanazok, mint melyeket Angliában olyakul tapasztaltam.

Ki a viszonyokat kellőleg ismeri, be fogja vallani velem együtt, hogy a cseléd örökös változásának nem a jobb bér utáni sóvárgás a rugója általában véve, mert úgy tapasztaljuk, hogy bizonyos vidékeken majdnem teljesen ugyanazon bérek vannak megállapítva, kivéven, ha itt-ott a tehéntartás még fennáll, mi minden esetre nagy vonzóerővel bír, – figyelemre méltóbb bérkülönbsétek csak távol megyék közt léteznek, megszire pedig a cseléd csak kivételesen megy szülő vidékétől.

Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy hason bérvizonyok közt is vándorol a cseléd, a vándorlás okait kell puhatolnunk. Ugy fogjuk találni, hogy a vándorlás a cseléd helyzetével való általános elégedetlenségének következése.

Ha kérdőre vonatik szegődés alkalmával a cseléd, hogy miért nem marad? „Tudja Isten” – felel, csak másutt is meg-

próbálja szerencséjét, – valóban maga sem tudná megmondani sok esetben, miért vándorol, – jobbat remél – csalódik, ismét tovább megy, s évről évre inkább veszi érzékét újabb ura érdekei iránt, és ez nem jól van így, mert ezáltal mezőgazdaságunk kiszámíthatlan kárt szenved.

Ha elfogadhatónak találjuk a tételt, miszerint cselédeink állandósítására ugyanazon tényezők alkalmazandók, melyek Angliában vétettek foganatba, – tárgyaljuk egyenkint a tényezőket.

Nézzük mindenekelőtt a lakás-kérdést. Kell-e hozzá nagy status bölcsesség, hogy valaki belássa, miként 2-6 családnak egy szobára, egy konyhára szorítása a humanitás szemei előtt többé meg nem állhat. Hogy öreg, ifjú, férfi, és nő, felnőtt hajadon, ifjoncz és gyermek, gyermekágyas asszony és halálos beteg egyetlen szobába dugassanak, elítéli az erkölcsiség.

Mily kiszámíthatlan erkölcsi bajok forrása e képtelen együtt lakás, fejtegetnem felesleges, nem is kívánok hosszasan e tárgygyal időzni, mert többet fognék mondani, mint akartam; egyszerűen csak arra figyelmeztetem a birtokos és bérlő osztályt, hogy mindenek előtt gazdái jól felfogott érdekünk, másod sorban a közerkölcsiség és humanitás is, fenhangon követeli tőlünk a reformot e téren, s a reform egyszerűen abból áll, hogy jusson minden családnak egy külön szoba és konyha, hogy a közös konyhán történő folytonos demoralizáló czívódásoknak eleje vétessék.

Az iskolák nem sokat fognak rajtunk segíteni, ha itt nem segítünk mi magunk, – a munkás nép morálja emelésére nem elégségesek maguk az iskolák: hogy e téren haladás történjék, a társadalmi tényezőknek is részt kell venniök a munkában.

Annál fontosabbnak tartom a reformot a lakás-kérdésnél, mert ép a cselédség gyermekeiből egészíti ki magát a földművelési cselédség első sorban, azokban a több család által lakott szobákban serdül fel a leendő munkás, s hogy mily alapot szolgáltat az ott nyert házi nevelés a leendő cseléd erkölcsiségéhez, azt felesleges ismételve fejtegetnem.

Távol van azonban tőlem azt csak kívánni is, hogy a jelenlegi lakás-rendszer azonnal átalakuljon; a tőke-hiány egy részt, másrészt a kedvezőtlen évek nyomása alatt beállott lehangoltság nagy akadályul szolgál a reformnak, még az esetre s ha hajlam mutatkoznék hozzá, – célom mindenek előtt az volt, hogy a birtokosok figyelmét e nevezetes hiányra vonjam, s előkészítsem az utat egy jobb jövőnek, mely bizonynyal befog

következni, lépésenkint bár, de elmaradhatlanul a szerint, a mint gazdasági viszonyaink fejlődni, s egyúttal birtokosaink a reform czélszerűségéről meggyőződnie fognak.

Áttérek a házi kertek kérdésére.

A házi kertek, feltéve, hogy azok kellői eg műveltetnek, nagy adalékkal szolgálnak a cseléd-osztály jobblétéhez.

E mellett neveli a munkásság iránti hajlamot, a gyermekkel megkedvelteti a kerti foglalkozást, s ha felnőtt, nagyobb pietással fog viseltetni a gyermek mások hason irányú munkája gyümölcsei iránt.

Ki ismeri a cseléd osztály nejeinek kevés hajlamát a munkára, az be fogja látni, hogy a házi kertek ébresztőül, szoktatóul szolgálhatnak e tekintetben.

Ismerem az ellenvetéseket is, melyek a házi kertek adása ügyében tétethetnek. Tudom magam is, hogy számos atyáskodó nagybirtokos kiadta a házi kerteket, s gazzal fordultak fel azok, mert nem akadt szorgalmas művelőjük. De ebből épen nem következik, hogy tehát nem kell házi kertet adni.

De sőt ép e jelenségben találok én egygyel több okot arra, hogy de igenis adjunk a cselédségnek kertet, és hassunk minden lehető eszközzel arra, hogy azok a kellő művelésben is részesüljenek, szép szóval, biztatással, korholással, sőt jutalmak kitűzésével is a legjobban művelt kertre.

Meg lévén győződve arról, hogy a cseléd-osztályt egy ideig saját javára is nógatni kell, s viszont arról, hogy e nógatástól nem szabad a gazdáknak saját érdekükben visszariadni, mert a kertek művelésével a cselédség morálja is kedvező arányban növekedik, s e morál növekedésével arányt tart az állandóbban helyben maradás.

A házi kerteknek nem szükség nagyoknak lenniök, 100–150 □ öl egy családra elégséges, de fődolog, hogy lehetőleg kerítve legyenek, mert a károsítások elkedvetlenítőleg hatnak a művelőkre.

A tehén-tartás majdnem nehezebb kérdés a lakás-kérdésnél; az áramlat újabb időkben határozottan a tehén-tartás ellen irányult, holott ez a cseléd életkérdései közé tartozik.

Bármily bőkezűen ügyekezzenek a gazda az elfogott marhatartást pótolni, a cseléd nehezen nélkülözi azt, mert a tej gyermekei fő táplálékát képezi.

Kik a marha-tartást még nem kaszálták, főleg oly vidéken, hol a szomszéd birtokosok már beszüntették azt, szólhatnak róla, mily vonz-erőt gyakorol az a vidéki cselédségre nézve; szól-

hatnak róla, mennyi cseléd kínálkozik hozzájuk, a mennyivel állandóbb náluk ugyanazon osztály, melynek vándorlási hajlami általános panasz tárgyát képezik.

Ismerem a nehézségeket is, melyek a tehéntartással járnak, de azok legnagyobb része mellőzhető czélszerű intézkedések által.

Például a téli etetés körüli visszaélések meggátlása tekintetéből lehetne $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$ hold répa földet pénzért, vagy felébe adni egy marha után, s a cseléd azzal javítaná marhájának rendszerint polyvából álló téli takarmányát.

Vagy fogadtatnék el a skót szokás, mi ugyan már nálunk is divik több ur. dalomban, hol a cselédnek a földesúr tart tehenet, s övé csak is a fejési haszon.

Vagy ne adassék fejés, (mi még czélszerűbb,) hanem adassék bizonyos mennyiségű tej, mely a család tagjai száma szerint különböző lehet naponta.

Ha e rendszer fogadtatik el – nem fordulhat elő sem visszaélés a takarmánnyal, sem a borjú tönkre jutása a túlfejés által.

Hol nagy a latifundium, hol a gazdaság külterjes, a természetbeni marhatartás adása egyszerűbb.

Hol a föld értéke magas, s a gazdaság intenzív irányú, a legutóbbi módot vélném elfogadandónak.

A cseléd állandósításának negyedik tényezője szerintem a pusztai iskolák kérdése. – A cselédségben is felébredt egy homályos sugara az előbbre haladás iránti óhajnak.

Gyermekei iskoláztatását legalább télen ő is kezdi óhajtani már, s hol e tekintetben óhaja kielégítetést nem nyert, ott kényszerűségből marad csak addig, míg alkalmasabb ponton helye nem akad, – s azután változik.

E tekintetben nagy haladás történt újabb időkben nálunk, – de korántsem történt minden, – a gazdák saját érdekük hozza ismét magával, – a cultural közérdekeken kívül – hogy e tekintetben is előre törjünk a reform terén.

A közhelyek egész serege állana itt szolgálatomra, ha e thesis tovább fejtegetni hajlandó lehetnék; röviden kívántam reá mutatni a létező hiányra, mint földművelésünk hátrányai egyik fontosbikára, – nem kétlem, hogy meg fogok értetni, – annyival is inkább, mert a cselédség gyermekeinek kellő iskoláztatása – biztosíthatja első sorban a mezőgazdaságot értelmesebb munkásokról.

E kérdésben tehát a jelen és jövő érdekei várnak fejlesztésre.

Midőn az előadottakat a mezőgazdasági cselédség állandósításának tényezőjéül felállítottam, – egyáltalán nem azt kívántam értetni, hogy az elősoroltakon kívül egyéb tényező nem is létezik. Igen is létezik egy oly általános tényező, mely mindennemű cselédre nézve áll, és ez a cseléddel való helyes bánás, – szigorú bár, de igazságos magatartása a gazdának.

A magyar cseléd tapasztalásom szerint igen józan belátással bír, – az igazságos szigort nemcsak hogy szívesen eltűri, de sőt mondhatnám követeli is.

Ő inkább szereti a katonailag szigorú, de mellette igazságos urat, mint a léha túljó gazdát, ki szerinte parancsolni sem tud.

De ép e jellemvonásánál fogva fellázítja az igazságtalan, méltánytalan eljárást; az őt megillető bérnek annak idején való lelkiismeretes kiszolgáltatását megvárja, azontúl ritkán áll elő külön kéréssel, – erre ő szemérmes vagy büszke is egyszermind.

Összevonva most már előadottakat gazdasági cselédeink vándor hajlamai legyőzésére nézve, gyógyszerül ajánlandónak tartom mindenekelőtt és minden viszonyok közt:

a) bérének lelkiismeretes és pontos kiadását, – legyen a bér készpénz, föld és termény, s

b) a lakás-viszonyok javítását.

c) Házi kertnek adását.

d) Marha-tartás adását, vagy e helyett fejős tehén használat, – vagy bizonyos mennyiségű tej kiszolgáltatását naponként.

e) A pusztai iskola-ügy fejlesztését.

Ezek azon tényezők, melyek a cselédet helyéhez, urához kötik, s annak gazdasági ügye iránt az érdekeltséget felköltik, munkájában buzgóbbá, lelkiismeretesebbé teszik, s lassankint megteremtik kötelesség-érzetét.

Ha netán azt a megjegyzést tehetné valaki ellenemben, hogy könnyű innen a zöld asztal mellől theoretizálni: annak mindenek előtt azt felelném, hogy azon tényezők hatásos voltáról, melyeket elősoroltam, tanúskodik mindenek előtt Angolország.

Továbbá mind e tényezők alkalmazását saját körömben évek során eszközöltem, s úgy találtam, hogy csakis az a házas cseléd mozdult tőlem, kit én magam kívántam, hogy tovább menjen.

Habár eszméim terjesztésében mások irányában eléggé méltányos tudok is lenni, – tekintve azon nehézségeket, melyekkel azok megvalósítása jár, – köteles vagyok még is az ügy érdekében teljes őszinteséggel elmondani, hogy a nehézségek nem olyszerűek, melyek túl nagy áldozatot követelnének; földolog csak akarni.

És akarnunk kell épen saját, illetőleg gazdaszatunk érdekében. Mind addig, míg egy állandó, megbízható, kötelességérző cselédséggel földművelésünk nem rendelkezik, nem fog az kifejlődhetni, mert minden törekvésünk meg fog törni a végrehajtás pongyolaságán.

Magasabb mezőgazdaszat csak is egy magasabb értelmi erő által vezérelt, jó akaratú és kötelesség-érző cseléd-osztály sikeres munkája árán érhető el.

S ki az közülünk, ki megélhetésünk majdnem egyetlen feltételét, a mezőgazdaságot magas fokra ne óhajtáná fejlesztve látni? bizonynal mindnyájan egyetértünk ez óhajban, – ámde ha a cél kedves előttünk, barátkozunk meg a célhoz vezető eszközökkel is.

Ezek után bátor vagyok felkérni a t. szakosztályt, hogy érveimet szigorú bírálat alá venni, hol hibázom helyre igazítani, viszont hol szavaim a t. szakosztály helyeslésével találkoznak, e helyeslést kimondani – szóval az általam kézbe vett fontos tárgynak tisztázásához nagy becsú megállapodásával annyival inkább járulni méltóztassék, mivel kétségtelen az, hogy a mezőgazdasági cselédség vándor hajlama a mezőgazdaság ügyének kiszámíthatlan kárára van, – s ha sikerült az orvoslásra nézve egynémely helyes nézetet közlenem, az esetre, ha a t. szakosztály s általa az orsz. gazd. egyesület választmánya reá üti érvelemre helyeslése pecsétjét – javaslatom nagy erőt nyerend a tekintetben, hogy országszerte figyelembe vétessék, mely megtiszteltetésre magán egyéni minőségemben tett értekezésem soha nem fogna számolhatni.

*

*

A szakosztály a hazai mezőgazdaság érdekében oly melege áthatva előadott ezen értekezést feszült figyelemmel és köszönettel fogadta, s azt a jószágregendezési szakosztály tagjainak külön megküldetni határozta, hogy a gazdasági cselédség állandósításának fontos kérdéséhez a jövő vagy egyik közelebbi szakosztályi ülésen minél többen s minél több oldalról hozzá szólhassanak.